

ANMELDELSER

I EN KLASSE FOR SIG

Fanny Ambjörnsson: I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer, Stockholm, Ordfront 2003. 304 sider

Forfatteren, som er kendt fra den svenske debat om unge kvinders nutidige liv, er uddannet socialantropolog. Sammen med fire venner har Ambjörnsson bl.a. skrevet bøgerne *Ett hjärta i jeans. Och andra texter om tjejer och tjejers grejer* (Alfabeta 1997) og *Uppror pågår. Feminister i tre generationer* (Alfabeta 1999), som henvender sig til unge i bl.a. gymnasiet. Den førstnævnte bog bygger på interviews, samtaler og skønlitterære tekster om, hvordan det er at vokse op som ung kvinde i dagens Sverige. Det fremgår ikke af *I en klass för sig* om det er gennem dette arbejde, at Ambjörnsson er blevet inspireret til at udforske mere dybtgående, hvordan man bliver ung kvinde i Sverige. Ambjörnssons projekt er del af et større forskningsprojekt *Heteronormativitet*, der er ledet af den amerikansk-svenske antropolog Don Kulick, der bl.a. har skrevet om køn og seksualitet.

Den gåde, som Ambjörnsson analyserer, er altså, hvordan man bliver ung kvinde i dagens Sverige. Hvilke idealer, normer og krav må man forholde sig til? Hvad består normalitet af? Hvordan skabes, opretholdes, problematiseres og forhandles normalitet unge kvinder imellem? Og hvad sker der, når man ikke lever op til normaliteten? Der er således fokus på

normalitet og afvigelse, opvækst og sociale vilkår med fokus på femininitet – i et skæringspunkt mellem social klasse og seksualitet. Med udgangspunkt i to grupper af teenagepiger med forskellige klassebaggrunde undersøger Ambjörnsson, hvordan feminine kønspositioner skabes inden for rammerne af et heteronormativt system.

I det *første kapitel* præsenteres hovedbegreber (fx køn, femininitet, heteronormativitet, normalitet) og de processer, som der sættes fokus på, nemlig sammenvævning af kategorierne køn, seksualitet, klasse og etnicitet i konstruktionen af femininitet og normalitet, ligesom der kort introduceres til eksisterende ungdomskulturforskning og forskning i unge kvinder. Endvidere præsenteres den teoretiske ramme for projektet, som primært består af den amerikanske feministiske filosof Judith Butler – og mere bredt den såkaldte queerforskning, som sætter heteronormativitet under lup. Endvidere er den engelske sociolog Beverly Skeggs teoriapparat en stor inspirationskilde, idet hun sætter fokus på syntesen af klasse og køn og på vigtigheden af at opnå respektabilitet. Også Pierre Bourdieus begreber om de forskellige kapitalformer samt hans analyser af distinktioner og smag samt Michel Foucaults magtbegreb udgør vigtige teoretiske afsæt. Endelig er der oplysninger om de anvendte metoder, hvilket empirisk materiale undersøgelsen bygger på samt metodiske refleksioner (fx forskeren i feltet).

Bogen omhandler unge kvinder på et gymnasium i en forstad til Stockholm, som Ambjörnsson fulgte løbende i et år. Feltarbejdet indebar forskellige metoder, der førte til forskelligt empirisk materiale: deltagerobservation (feltnoter fra lektioner og samvær med de unge på skolen plus et vist samvær uden for skolen), enkelt- og gruppeinterview med de unge kvinder (interviewtekster), uformelle samtaler med lærere og rektor (feltnoter) samt en spørgeskemaundersøgelse henvendt til alle i de to klasser hun fulgte. Forfatteren inddrager på kreativ vis fiktionens film som fx ungdomsfilmene *Fucking Åmål* såvel som andre forskeres undersøgelser af pigeblade og tv-programmer som nutidige tv-programmer, film og blade, som de unge kvinder refererer til, og/eller som forfatteren anvender til at diskutere sin empiri i forhold til.

I Sverige er der flere "gymnasieprogrammer" på samme skole, og Ambjörnsson fulgte henholdsvis et studieforberedende og et erhvervsforberedende program. Herved fik hun belyst klassemæssige forskelle, idet der var klare socio-økonomiske forskelle mellem eleverne (og i forældregruppernes uddannelsesniveaue og erhvervmæssige status) i de to programmer. Da en del af eleverne, herunder de unge kvinder, som hun fokuserer på, var etniske minoriteter af varierende herkomst, beskæftiger hun sig også med forskelle og ligheder mellem etnisk svenske piger og etniske minoritetspigeres opfattelser af og forholdet

sig til femininitet, seksualitet og normalitet. I *kapitel to* præsenteres de to pige grupper, som indgår i bogen. Ved at diskutere hvordan disse på forskellig vis forholder sig til en normativ femininitet, viser Ambjörnsson, hvordan de processer, hvori der skabes køn, må forstås i relation til de to grupper/den enkelte unges forskellige klassetilhørsforhold.

Kapitel tre handler om, hvordan den normative femininitet er utvetydig heteroseksuel. Her undersøges hvilke bestanddele, der indgår i det heteronormative system; hvilke relationer og handlinger som kræves af den enkelte unge kvinde for, at hun kan blive betragtet som normal. Den normative heteroseksualitet står i fokus i *kapitel fire*, hvor forfatteren diskuterer, hvordan kroppen er central både som symbol på og som redskab i skabelsen af heteroseksuelle personer. Med udgangspunkt i forskellige forvandlingsakter af kroppen (såsom at barbære hår væk bestemte steder på kroppen og/eller at klæde sig på bestemte måder) diskuterer Ambjörnsson, hvordan den normative femininitet fremstår som ensbetydende med en bestemt slags kvindekrop. Hvordan man 'gør' den feminine krop synes også central for de unge kvinders selvopfattelse og opfattelse af hinanden som 'normale piger'.

I de efterfølgende tre kapitler undersøges de positioner, der skabes som afvigende og ikke-ønskværdige: *Kapitel fem* behandler fænomenet 'luder'. Med udgangspunkt i situationer og historier hvor be-

tegnelsen 'luder' har været virksom diskuteres den ambivalens, som giver begrebet dets kraft. Ved at analysere luder-kategoriseringen som både stigmatiserende og krænkende og som udgangspunkt for modangreb nuancerer forfatteren det billede af unges sprogbrug som ofte formidles i medierne. Endvidere beskriver forfatteren, hvordan begrebet 'luder' gennemsyres ikke blot af et kønssystem, men også af klasse- og etnicitetsstrukturer. *Kapitel seks* handler om lesbiskhed – både som stereotyp og som en mulig position man kan indtage. Med udgangspunkt i de unges forestillinger og tale om homoseksualitet diskuteres de subtile måder, hvorpå kvindelig seksuel afvigelse både affærdiges og usynliggøres. Samtidig vises, hvordan kvindelig homoseksualitet konstrueres i relation til den heteroseksuelle femininitet, som fremstår som normal. Fokus i *kapitel syv* er, hvordan normalitet fremmanes som svensk og hvid. Ud fra de unge kvinders forestillinger om og relationer til såvel unge mænd som unge kvinder af udenlandsk herkomst undersøges de processer gennem hvilke den frie, selvstændige og respektable unge kvinde konstrueres som svensk. At det er en fri og selvstændig ung kvinde som synes at udgøre et ideal tages op i *kapitel otte*. Ved at undersøge hvordan de unge kvinders mundtlige selvforestilling kredser omkring vigtigheden af at fremstå som frie individer belyser Ambjörnsson, hvordan den attråværdige individualitet synes lettest opnåelig

gennem en kropsliggørelse af normen. Herved illustreres, at den umiddelbare neutrale opfordring til at 'være sig selv' er lettere at virkeliggøre for nogle af de unge kvinder end for andre. *Kapitel ni* indeholder en sammenfatning, hvor forfatteren tager udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt de unge kvinder kan betragtes som undertrykte. Hun diskuterer, hvordan et fokus på skæringspunktet mellem forskellige stratificeringsprincipper bidrager til at nuancere og komplicere fænomener som magt, modstand, underordning og undertrykkelse.

Bogen er karakteriseret ved et meget fint analytisk blik, interessant empirisk materiale om unge kvinder som udnyttes optimalt, spændende analyser og en levende fremstilling. Det lykkes for forfatteren at give en klar fremstilling af såvel teoretiske som empirisk komplicerede problemstillinger. Læseren kan mærke den teoretiske tæthed, der ligger i analyserne, men den virker ikke tyngende. Bogen indskriver sig i en nordisk og britisk ungdomsforskningstradition samtidig med, at den er et forfriskende nyt bidrag på flere måder: 1) der eksisterer ikke megen forskning i Norden om unge på ungdomsuddannelsesinstitutioner – og slet ikke undersøgelser der benytter sig af etnografiske metoder, 2) der er mangel på viden om unge kvinder og skabelsen af femininitet og seksuel normativitet i det senmoderne Norden og 3) bogen indskriver sig i og operationaliserer den såkaldte 'intersectionality'-tilgang, dvs. en tilgang der

analyserer flere sammenvævede ulighedssystemer på en gang – her køn, seksualitet, klasse og etnicitet. Såvel bogens tematikker som dens teoretiske og analytiske tilgang er således yderst aktuelle.

Yvonne Mørck

lektor på Institut for Samfundsvidenskab & Erhvervsøkonomi, Roskilde Universitetscenter

AFRIKANSKE SEKSUALITETER I NYFEMINISTISK PERSPEKTIV

Signe Arnfred (red.): Re-thinking Sexualities in Africa, Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala 2004. 276 sider, 220 kr.

Sikke en befrielse at læse en bog om Afrika som beskæftiger sig med andet end fattigdom, krig og hjælpeløse mennesker. Og så endda en, der beskæftiger sig med et i den verdensdel så tabuiseret emne som seksualitet. For man skal lede langt efter litteratur, der beskæftiger sig direkte med seksualitet i Afrika uden, at det pakkes ind i antropologiske stereotyper om flerkoneri, overgangsritualer eller slægtskabssystemer. Kultursociologen Signe Arnfred har samlet en række kompetente feminister og seksualitetsforskere fra Afrika såvel som fra vor egen verdensdel. De giver et væsentligt og spændende indblik i forholdet mellem magt og seksualitet i Afrika. Med engagement og kompetence sætter forfatterne fokus på kvinder og mænds aktive medvirken til

forandringer af det seksuelle landskab uden at forfalde til det sædvanlige portræt af magtesløse kvinder og patriarkatets overmagt. Det er samtidig en bog, som gør op med vestlige fordomme om det afrikanske kontinent, som de kommer til udtryk i metaforen om den hvide mands indtrængen i et passivt kontinent af sorte stakler. Særligt bogens første del, "Under Western Eyes" beskæftiger sig med denne problematik. Arnfred kalder i sin introduktion disse fordomme, "diskursen om det sorte kontinent", og kritiserer hermed vestlige køns- og udviklingsdiskurser for at essentialisere begrebet om et uforanderligt, afrikansk patriarkat med kvinder i offerrollen.

Arnfred nøjes ikke med at påpege problemerne i vestlige forestillinger om Afrika. Hendes ærinde er også at advare imod nye forsøg på at vende 'diskursen' på hovedet. Den sydafrikanske præsident Thabo Mbeki's opfordring til at vende tilbage til oprindelige afrikanske traditioner er i Arnfreds øjne mindst lige så uproduktiv for kvinde- og kønskampen. Også Katarina Junger og Elina Oinas kapitel bringer eksempler på "diskursen om det sorte kontinent". De skildrer, hvordan vestlige læger insisterer på at omskære mænd i forsøget på at forhindre udbredelsen af HIV, selvom der ikke findes bevis for at omskæring mindsker risikoen for smitte. Forfatterne peger på, at denne strategi anvendes, fordi fordomme om afrikaneres uhæmmede seksualitet antages at umuliggøre brug af kondom. Samti-

dig viser forfatterne, at kvinders seksualitet slet ikke gøres til genstand for HIV-forebyggende projekter på grund af forestillinger om kvinders magtesløshed og uvidenhed.

Bogens anden del, "Problems of Pleasure and Desire", kaster lys over hidtil uberørte emner i forskningsmæssig sammenhæng såsom begær, lyst og nydelse. Det er et vovet projekt, men det lykkes, uden at ende i sensationisme og eksotisk udstilling af et kontinents seksualitet. Ikke mindst fordi to af de tre bidragydere til kapitlet, der selv er afrikanere afmystificerer emnet ved at forankre diskussionen i egne observationer og konkrete episoder. I kapitlet "Opening a Can of Worms" undrer den kenyanske professor Mumbi Machera sig over den skam, som hendes studerende forbinder med udtalelsen af ordet 'nvini', det kenyanske navn for 'kusse'. Machera viser, hvordan skammen er forbundet med en i Afrika udbredt opfattelse af kvindens seksualitet som uren og farlig, mens mandens ses som den nødvendige modsætning. Selvom afrikanske kvinders seksualitet opfattes som et vildt dyrs, der må tæmmes og styres, ser Machera nye initiativer til fødselskontrol og ligestilling som en mulighed for seksuel frigørelse. Hun mener, at afrikanske kvinder med tiden vil genvinde deres seksualitet ved at fokusere på nydelse frem for reproduktion og videreførelse af slægten. Bogens mest kontroversielle bidrag leveres af Kopano Ratele. Han opfordrer i kapitlet "Kinky Politics" til sex på tværs af race som et po-

litisk redskab for national integration i Sydafrika (side 144). Han bidrager også med en interessant beskrivelse af sorte mænds opfattelse af sig selv som seksuelt overlegne hvide mænd. Reduktionen af den sorte mand til ideen om 'den store penis' i vestlige diskurser medfører, at den sorte mand fremstår som en trussel i Vesten og i det hvide Sydafrika. I det sorte Sydafrika derimod udgør fantasien om seksuel overlegenhed en kilde til modstand imod et hvidt samfund, der ses som dominerende i alle andre henseender. Det gælder dog kun for mændenes vedkommende. Når sorte kvinder spiller på deres seksualitet eller indleder et seksuelt forhold til hvide mænd stigmatiseres de ofte som 'prostituerede' eller 'förrædere'.

Bogens tredje del, 'Female Agency', er vel nok den mest interessante, ikke mindst fordi den danner grundlag for sammenligning med danske forhold. Den beskæftiger sig med ændringer i kønsrollerne og afledte seksuelle fænomener som til en vis grad kan genfindes herhjemme. Jo Helle-Valle beskriver, hvordan fænomenet 'penge for sex' opfattes radikalt anderledes i Botswana og andre dele af Afrika, end det normalt opfattes i en vestlig sammenhæng. Det lokale udtryk 'boblete' henviser til et uformelt seksuelt forhold, hvor manden forventes at give kvinden økonomisk kompensation for elskov. Rationalet bag er, at kvinder 'giver' mænd sex, mens mænd blot er 'modtagere' og derfor står i gæld til 'giveren'. Manden er derfor for-

pligtet til at give tilbage i en anden form. Det være sig hjælp med huslige sysler, indkøb af mad, tøj, men også kontanter, hvis det er påkrævet. 'Boblete' ses ikke som prostitution eller udnyttelse af kvinden, men som en værdsættelse af den kvindelige seksualitet. I en vestlig sammenhæng derimod er økonomi og sex strengt adskilte størrelser. De eneste gyldige motiver for seksuel samvær er her romantisk kærlighed eller personlig fysisk tilfredsstillelse. Og det selvom økonomi alligevel sniger sig ind i vores kærlighedsliv gennem dyre middage, drinks i baren og normen om den mandlige forsørger.

I samme ånd fortæller Liv Haram om en ny tendens til, at yngre kvinder i Tanzania søger sammen med ældre velhavere. Det hænger sammen med, at stadig flere unge modstår familiens krav om tidligt giftermål og videreførelse af slægten. Frem for at gifte sig med mænd af egen stand søger de unge kvinder den frihed som et forhold til en 'sugar-daddy' kan tilvejebringe. Ofte yder 'sugar-daddies' hjælp til at få et fast arbejde, og de betaler for uddannelse, bolig og andre fornødenheder. Muligheder som ville gå kvindernes næser forbi, hvis de havde fulgt de slægtsmæssige forpligtelser. Bagsiden af medaljen er, at kvinderne bliver mere udsatte i og med, at de fravælger familiens beskyttelse og samtidig udsættes for moralsk fordømmelse som 'ludere'. Derfor søger kvinderne at finde en balance mellem det, de betragter som det frie og moderne liv og et

forpligtende familieliv. Mens valget af familie og giftermål med en mand af egen stand oftest fører til mindre selvbestemmelse, fører forholdet til en 'sugar-daddy' også let til, at han prøver at bestemme hendes livsførelse. Ifølge Haram vælger kvinderne en udvej, der går ud på aldrig at blive sammen med en mand for længe ad gangen, hvis man vil bevare sin frihed.

Margrethe Silberschmidt behandler et emne, som er blevet særdeles aktuelt herhjemme. Nemlig mandens ændrede rolle i køns- og sexlivet fra forsørger og autoritet til ledig husfar eller 'hjemløs' casanova. Selvom patriarkatet i Kenya stadig er intakt og samfundet er milevidt fra kønslig ligestilling, oplever stadig flere mænd, at deres mandighed bliver truet af en stigende arbejdsløshed. I et land, hvor mandighed i den grad er lig ansvarlighed for hjem, familie og fysisk aktivitet, bliver lav selvtillid og inaktivitet afløst af depression, hvilket kommer til udtryk i stadig flere indlægninger af mænd på Nairobis psykiatriske klinikker. En af flere reaktioner på svækkelsen af den mandlige autoritet er øget vold mod kvinder og/eller forsøg på at genvinde selvtilliden gennem et seksuelt udfarende liv. Det betyder samtidig, at mænd afviser brugen af kondom som umandigt i en tid, hvor HIV er den største fare på kontinentet.

Den eneste mangel ved *Rethinking Sexualities* er, at kvindeorganisationernes rolle i kønskampen stort set lades uberørt. Særligt i en tid, hvor stadig flere kvinder står frem i

den afrikanske offentlighed og kræver ret til uddannelse, arbejde, skilsmisse og personlig sikkerhed. Men med bogens ærinde ligger det muligvis også et stykke udenfor det påkrævede. Bortset fra et par uheldige slåfejl er bogen helstøbt i form og indhold, med passende illustrationer og uddybende forfatterbiografier. Bogen er illustreret med flotte portrætfotografier taget af afrikanske fotografer, mens de arbejdede i Mali fra 1950-1980. Alle med interesse for feministisk teori, kønsforskning eller seksualitetsstudier udenfor landets grænser bør læse denne bog. Den er på mange måder foran sin tid og kan læses af både forskere, studerende og alment interesserede. Bogen er hermed varmt anbefalet.

Christian Groes-Green, Internationale udviklingsstudier, Roskilde Universitetscenter

MELLEMKRIGSTIDEN SOM EKSEMPLARISK RUM

Anne Birgitte Richard: Køn og kultur. 1930ernes og 1940ernes kamp om køn, kultur og modernitet læst gennem kvindernes tekster. 555 s. Museum Tusulanum, 2005. 375,00 kr

Anne Birgitte Richards doktorafhandling er en vægtig bog. Både helt konkret: med sit sidetal og hardcover-omslag vejer den til som en lærebog, der helst skal læses ved et bord. Og i sit indhold: en grundig og omfattende redegørelse for både skønlitterære kvindelige

forfattere, massemedier rettet mod kvinder, betænkninger vedr. (hvad der ofte regnes for 'kvinde')-emner som køn, moral og moderskab, og kvindeorganisationer af forskellig art, som tilsammen giver forskellige perspektiver på kvinders forhold i mellemkrigstidens Danmark. Læseren får meget at vide om forfattere og forhold, som ikke er særlig velkendte i dag. Og Anne Birgitte Richard skriver klart og ligefremt, så enhver interesseret læser kan følge med. Det er jo ikke nødvendigvis tilfældet i doktorafhandlinger som flest, men ligger snarere i den tradition for kvindeforskning, som Anne Birgitte Richard knytter an til: 1970ernes politisk og eksistentielt engagerede kvindeforskning, der så kønsforskning som en bredt kommunikerende opgave med oplysende perspektiver, snarere end som en intern akademisk disciplin.

Afhandlingen lægger ud med en glimrende indledning, der præsenterer det samlede projekt. Her fremhæves sammenhængen mellem kvindernes tekster og det kulturelle rum, de skrives i. Mellemkrigstiden er som kulturelt rum en brydningstid (af flere) mellem tradition og modernitet. Pointen er nu at vise, at de kvindelige skrifter og dilemmaer, der ofte skydes ud af både samtiden og historieskrivningen som marginale, faktisk tager fat på centrale problemstillinger i perioden som helhed – sådan at Anne Birgitte Richards "overordnede tese er, at de kvinder og refleksioner der finder sted i virkeligheden er utroligt afgørende, hvis man ønsker at studere

spændingerne i feltet mellem tradition og modernitet, litterært, kulturelt og i forhold til kønnet.” (28). Mellemkrisperioden med dens historisk og litteraturhistorisk ret oversete kvindelige aktører bliver således i Anne Birgitte Richards optik et eksemplarisk rum, hvor centrale sammenhænge og brydninger – både politiske, ideologiske, æstetiske, moralske og teoretiske – kan studeres.

Kønnet får paradoksalt nok en central placering, netop samtidig med overgangen til et moderne samfund, der principielt lægger mindre vægt på kønsforskelle for i stedet at behandle folk som arbejdskraft, borgere, elever mv. Periodens kvinder står altså i en situation, hvor tab af gamle kønsværdier brydes med nye idealer om emancipation, demokratisk selvbestemmelse med psykoanalytisk teori om selvets nat og underside. Kvindesagen kan oven i købet ikke formuleres som én samlet politisk eller erkendelsesteoretisk sag, så sandt som kvinders situation er meget uensartet i forskellige sociale lag, geografiske områder og i privatlivet.

Kvinder fra alle sociale lag peger ifølge afhandlingen tilbage på en førmoderne tradition (der kan anskues både som et tabt paradys og et underkulessted), de peger på naturen og biologien og på det individuelle og personlige. Alt dette læser Anne Birgitte Richard som udtryk for en “særlig kvindelig tilgang til det 20. århundredes problemstillinger”, der uundgåeligt støder mod “de moderne bevægelses-

og videnskabelige paradigmers grænser.”

For at kunne aflæse disse kvindelige tilgange som centrale indlæg i det historiske rum støtter Anne Birgitte Richard sig bl.a. til Toril Mois udlægning af Simone de Beauvoirs forståelse af “kroppen som en situation”. Richard ser denne position som en mulighed for at “indføje kønnet i identiteten uden at reducere identiteten til køn” (23) og dermed for en flertydighed og bevægelighed i forståelsen af historien og kroppen, der åbner for “en dialogisk bevægelse mellem kvinderne indbyrdes og mellem kvinder og mænd” og for konkrete analyser. Afhandlingens mål bliver da at lade analyserne indgå i denne dialog, “men i den form som den historisk-analytiske distance sætter. Fra 2004 kommer perspektivet, ikke konklusionen.” (23)

Den måde, Anne Birgitte Richard går ind i dialogen på, ligger i og er bestemmende for afhandlingens komposition, hvor der læses på tværs af kunstneriske, kulturelle og politiske ismer, på tværs af høj og lav kultur og skellet mellem medier. Det er et flot og sympatisk program, men i praksis viser det sig vanskeligt at få det til at fungere som skitseret i indledningen.

Første del omhandler *Kosmos* (33-155) – altså de store overgribende sammenhænge, og viser sig i praksis at rumme analyser af romaner af Hulda Lütken og Johanne Buchardt og lyrik af Bodil Bech og Tove Meyer. Lütken præsenteres nok som “periodens store ero-

tiske kosmolog”, men den samtidige kontekst, der skulle gøre det synligt, hvor centrale disse kosmologiske tankebaner er i perioden, forbliver ubeskrevet. Schade nævnes, men kun som Bechs samlever. I stedet kobles tekstanalyserne med en teoretisk problematik omkring forholdet til moderkroppen, som fastholder fremstillingen på et alment plan, der ikke aktiverer teksterne i deres specifikke kontekstualiserede nuancerigdom. Tekstanalyserne kommer her til at tjene teoriafklarende formål (som givetvis også skal findes i en doktorafhandling) og fremtræder derfor med en vis skematik. Som læser sidder man lidt skuffet tilbage og spekulerer på, hvilken sammenhæng der er mellem f.eks. Schades ‘lyse’ erotiske kosmologi og det langt mørkere og mere melodramatisk-ekstatiske kosmos, Anne Birgitte Richard fremdrager hos de kvindelige forfattere.

Anden og største del har titlen *Tiden* (157-309) og præsenterer ifølge forfatteren “en række æstetiske og politiske modeller for forståelse af tiden i historien og historien i tiden” (30). Her er analyser af Aase Hansens og Ellen Raaes romaner, et signalement af periodens tidsskrifter beregnet på husmødre og damer og af, hvordan Dansk Kvindesamfund placerer sig i kulturkampen mellem på den ene side højrefløjen omkring Dansk Samling (perspektiveret til nazismen) og på den anden side kulturradikalismen omkring Poul Henningsen. Og endelig afrundes med en analyse af Karen Blixens fortællinger og essayistik,

der påviser, at hun langtfra er så antifeministisk, som den fæmøse báltale har givet hende ry for at være. I denne del kommer en hel del af konteksten til syne, men den knyttes kun spinkelt sammen med de kvindelige forfatterskaber.

I tredje del *Naturen* (311-437) fortsætter afsøgningen af konteksten med gennemgang af bl.a. Nordentoftsagen, Dansk Kvindesamfund, lovgivningstiltag, Mødrehjælpen, Sexpol mv. i forlængelse af analyser af naturalismen i Ellen Duurloos romantrilogi og med afsluttende gennemgange af Caja Rudes og Jo Jacobsens køns- og kropspolitiske forfatterskaber.

Meget af dette er interessant stof, men en del fremstilles noget oversigtspræget, uden for alvor at interagere med de behandlede forfatterskaber i resten af afhandlingen. Eller det fremstilles som led i en mere generel holdningsafklaring. Man mærker, at mellemkrigstidens diskussioner om kønsforhold, ligestilling og kønspolitik engagerer Anne Birgitte Richard personligt og fortsat forekommer hende aktuelle. Sammenligningsgrundlaget i disse overvejelser er oftest 1970ernes kvindebevægelse. Forholdet mellem køn, krop og politik er unægtelig også højst relevante den dag i dag, men angribes på andre måder af den nyere kønsteori. I afhandlingens sammenhæng kommer disse principielle holdningsafklaringer imidlertid til at virke generaliserende snarere end nuancerende og samtidsaktiverende: I stedet for at bringe kvindernes tekster i dia-

log med deres samtidsrum, som det er afhandlingens erklærede intention, trækkes de ud i et mere neutralt rum af almenne overvejelser.

Den sidste del af afhandlingen med titlen *Barnet* (439-494) omhandler Sonja Haubergs og Tove Ditlevsens bøger fra 1940erne, der peger frem mod nye tider og skrivemåder.

Det lidt neutrale og generaliserende præg i afhandlingens analyser hænger, tror jeg, sammen med Anne Birgitte Richards rosværdige ønske om at yde teksterne retfærdighed: ikke at forkorte deres argumentation eller køre temaer og fortolkningsmodeller hen over dem. – Jeg var f.eks. glad for at stifte bekendtskab med Jo Jacobsens forfatterskab, som i Anne Birgitte Richards saglige analytiske gennemgang fremstår med sine forskellige facetter. – Men derved mister enkeltanalyserne også taget i dialogen med samtidsrummet, og det bliver vanskeligt for læseren at fastholde den røde tråd i fremstillingen, der kunne have gjort bogen til en mere sammenhængende og profileret historie om kvindernes placeringer og indspil i mellemkrigstidens kulturelle rum. Den lidt neutrale stil giver afhandlingen et vist præg af nøgtern litteraturhistorisk oversigt, hvor det i høj grad er op til læseren selv at trække forbindelser mellem de fremlagte elementer. Det er en skam, synes jeg, både fordi dialogen mellem de kvindelige aktører og deres samtid jo er en del af forfatterens erklærede program, og fordi det er en spændende

historie og en spændende periode, afhandlingen fortæller om.

En del af den tilbageholdenhed fra forfatterens side, der fornemmes i analyserne af teksterne, gælder også afhandlingens teoretiske diskussioner. Anne Birgitte Richard er grundlæggende forankret i 1970ernes kvindebevægelse og kvindeforskning, som også forbliver den gennemgående reference i afhandlingen. Det er i alt væsentligt udfra denne forskningstradition, hendes tematiske tekstanalyser, social- og kulturhistoriske rammer og psykoanalytiske tolkninger interagerer. Hun rejser mange dybtgående og relevante spørgsmål angående forholdet mellem køn og litteratur og politik, kvinders placering i den generelle kultur- og litteraturhistorie mv. Og her og der antydes også spørgsmål til, hvilke fremskridt eller tab af horisont, der er sket i løbet af kvinde/kønsforskningens videre udvikling fra 1970erne. Også her ville det have været interessant, hvis Anne Birgitte Richard havde vovet sig frem med en mere eksplicit kritik af den nyeste kvindeforskning og en mere profileret egen holdning.

Men man skal ikke klage: Alt i alt har vi med Anne Birgitte Richards afhandling fået en stor mængde oplysende og interessant stof lagt på bordet, som må kunne føre til, at kvindernes centrale rolle i det kulturelle rum omsider integreres i den fælles litteratur- og kulturhistorie.

Tania Ørum, lektor ved Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet

HUD, KØN OG KÆRLIGHED

Lilian Munk Rösing: *Kønnets katekismus, Roskilde Universitetsforlag 2005, 175 sider, 198 kr.*

Med *Kønnets katekismus* tilbyder Lilian Munk Rösing en forståelse af køn, der fastholder kroppens betydning uden at essentialisere denne. Kroppen er på en gang udgangspunkt for de metaforer vi har om kønsforholdet samtidsdig med at kroppen altid viser hen til noget andet. Med litterære begreber er kroppen både billedled og sagsled.

Denne tvetydighed, som er fundamental i psykoanalytisk tænkning, er gennemgående i værket, der således også viser psykoanalysens potentialer når man vil nærme sig en forståelse af kønnets betydning. Der har her i landet været en tendens til at se psykoanalysen som socialkonstruktionismens 'anden', og den er således tolket som en essentialistisk og deterministisk forståelse af køn og af menneskets udvikling i det hele taget. Det er måske ikke helt usandt den tolkning af psykoanalyse, der har fået stor udbredelse i USA og England, men det gælder ikke de fleste af de kontinentale traditioner, således heller ikke Lacan, som Lilian Munk Rösing især henter inspiration hos.

Bogen indeholder enkelte kapitler, som har været udgivet før, blandt andet i *Kvinder, Køn & Forskning*, men den opleves ikke som en samling artikler, tværtimod er der en klar, velstruktureret fremadskriden bogen igennem, såle-

des at vi for hvert kapitel får udvidet forståelsen af Munk Rösings ærinde. For det er en bog der har et ærinde, der vil noget med os. Den vil ikke blot give os en mulighed for at forstå kønnets betydning på en ny måde, den vil også give et bud på, hvordan man kan ændre tingenes urimelige tilstand. Den er således både en analyse af de aktuelle muligheder og begrænsninger for mænd og kvinder, den giver også forslag til hvordan mulighederne kan udvides. Det kan ikke gøres ved at undlade at tænke i køn, at opløse kønnene. Det er hvad det aktuelle patriarkat forsøger at gøre, når manden bliver mennesket og kvinden køn. Forskel og grænser skal der være, hvis vi skal blive subjekter. I den forstand afviser Munk Rösing også queer-teoretikernes utopi om den enkeltes ubegrænsede kønnede muligheder og udtryksformer.

Bogens syv kapitler er bygget op omkring en række 'dogmer' der præsenteres indledningsvist og som forklares og uddybes i teksten. De første fem kapitler er skrevet så de henvender sig til en bred læsergruppe mens de sidste to ikke er så umiddelbart tilgængelige idet der her føres en teoretisk dialog med Lacan, og det kræver en del kendskab til Lacans projekt at følge Munk Rösings forslag til justeringer af Lacans psykoanalysefortolkning. Munk Rösing lover at de første fem kapitler kan læses uden større kendskab til den akademiske kønsdebat, og det er da sandt nok, at det er muligt at følge udviklingen i fremstillingen og fange de vigtigste poin-

ter uden. En grundlæggende forståelse for psykoanalytisk tankegang er dog ikke bare en fordel, fordi man dermed får et større udbytte af bogen, men også tæt på at være en betingelse for at følge med. Når mine studerende har læst allerede udgivne kapitler, har de haft svært ved at kapere den psykoanalytiske metaforik med kastration, fallos osv.; til gengæld har den været et godt udgangspunkt for at vise de muligheder der ligger i en psykoanalytisk tænkning og vise hvordan den bevæger sig mellem essentialisme og konstruktion.

I bogen gives et sammenhængende bud på hvordan man kan forstå de herskende kønsmetaforer og den betydning de får for vores liv. Metaforer er ikke tilfældige og de er magtfulde medspillere når vi skal forstå verden, derfor bliver opgaven at skabe nye metaforer at forstå kønsforholdet med. Bogens overordnede ærinde er at vise, hvordan de herskende metaforer gør det umuligt for kvinden at blive subjekt og hvordan manden frarøves kønnene. Dens ærinde er at udvikle nye metaforer, der tillader kvindens subjektivitet og mandens kønnethed, og at skabe en relation mellem kønnene der tager afsæt i kærlighed og ikke i magt. Med ændringen har begge parter noget at vinde.

Udgangspunktet for analysen er at kønnene ikke er determineret af biologien eller defineret af magten. Kønnene opstår i udvekslingen. I udvekslingen mellem krop og kultur, mellem anatomi og fantasi og mellem biologisk og social bestemmelse

se. Kønnen anskues eksistentielt, altså som noget der er en uomgængelig del af den menneskelige eksistens og som vi derfor må komme overens med. Kønnen anskues metaforisk, det vil sige, at den kønne krop giver os de billeder, vi forstår os selv og omverden i. Endelig anskues kønnen strukturelt, det vil sige, at de to køn ikke kan ses hver for sig, de får betydning i kraft af hinanden.

Indledningskapitlet stiller spørgsmålet om kønnen er en god ide. Og ja, det er det naturligtvis selvom det kan være fristende for kvinder at påberåbe sig kønsneutralitet, i betragtning af den fordel det øjensynligt kan give mænd. Men det er ikke muligt eller ønskeligt for kvinden at fremstå som 'blot' menneske eller hævde, at kønnen ingen rolle spiller for hvem man er. Mennesket eksisterer ikke uden kønnen, så opgaven består i at give manden kønnen tilbage i dialog med den anden, den forskellige.

Det er ikke muligt at være menneske uden køn fordi kønnen er et eksistentiale. Det er et væsenstræk ved mennesket, at det fortolker og giver betydning til det forhold, at der er to køn. Det er desuden grundlag for den menneskelige eksistens, at vi er avlet af kønsforskellen. Og endelig er det gennem kønnen, at vi bliver til som subjekter. Især det sidste gør, at det ikke er ønskeligt at tænke kønnen bort.

Det er når vi erfarer kønsforskellen, og dermed også den begrænsning, at vi er ét af to mulige køn, at vi kan opstå som subjekter, at vi kan træde

ud af den intime relation med den omsorgsgivende af forældrene. Gennem kastrationen skabes subjektet af det der før var forskelsløs masse og den giver adgang til sproget. Kastrationen giver os krop, sprog, subjekt og bevidsthed om kønsforskel.

Problemet er her at kastrationen som metafor er skabt i den mandlige anatomis billede, og fastholder vi denne kan kvinden ikke kastreres. Munk Rösing foreslår at vi i stedet for kastration taler om kønsforskel, fordi det er erfaringen med at der er to køn, erfaringen med at der er forskel og at der er grænser for hvad vi kan blive, der er det centrale ved kastrationen.

Det er forskellen og udvekslingen mellem det forskellige der er væsentligt, og så er det et problem, siger Munk Rösing, at der i patriarkatet kun kan tælles til en. Der skelnes kun mellem mand og ikke-mand, så for at gøre op med patriarkatet skal vi ikke fjerne kønsforskellen, men indføre den. Det er manden, der er det positivt definerede, kvinden er det andet, det som manden ikke er. Manden er aktiv, hun er passiv, han er universel mens hun er kønnen. Forskellen bliver til dikotomi. Så det drejer sig om at fastholde, at der er to køn og at skabe nye og ikke dikotome relationer mellem dem.

Dikotomien bør erstattes af dualitet, hvor erfaringen af forskel ikke betyder modsætning og negation og hvor begge parter derfor kan blive subjekter.

Hvordan kan man tælle til

to? Munk Rösing vender sig mod Luce Irigaray og hendes dekonstruktion af de patriarkalske grundforestillinger. Irigarays analyser læses som dekonstruktioner og hendes position som kropsfænomenologisk. Det er ikke sådan jeg selv, for en del år siden læste Irigaray, men Munk Rösings fremstilling overbeviser mig om at jeg nok har været vel hurtig i min afvisning, og at Irigaray fortjener en genlæsning.

Irigaray insisterer som Munk Rösing på at tælle til to og ikke til én (mand og ikke-mand) eller tre (mand og kvinde skaber barn). Manden og kvinden skal skabes af forskellen mellem dem og det etiske menneske bliver muligt ved at møde det forskellige. Det tredje er ikke noget udenfor, men det der findes imellem de to. De to skal ikke blive en helhed, smelte sammen, som den romantiske forestilling ofte er, de skal fastholdes i det skabende møde.

Næste trin i projektet er så at finde metaforer for kønsforholdet, der bygger på den kvindelige anatomi og som kan tillade dualiteten. Kroppen opstår i dialog mellem anatomen og fantasien, skriver Munk Rösing. Hermed afvises både en essentialistisk forståelse, hvor kroppen skaber bestemte køns-karakterer, men også en konstruktivistisk forståelse der ser kroppen som ren konstruktion. Kroppen erfares materielt, men giver samtidig anledning til fantasier. Fra kroppen henter vi de metaforer der betydnings-sætter verden, men samtidig bliver kroppen til gennem metaforer. De kropslige metaforer

er både billedled og sagsled: kastration kan vise hen til at miste handleevnen, mens den knækkede gren kan vise hen til kastration.

Men 'arkemetaforen' fallos, der er støbt over den mandlige anatomi bør suppleres med metaforer hentet i den kvindelige anatomi. Ikke den kvindelige anatomi som den opleves af manden, men som den erfares indefra af kvinden. Melanie Klein foreslår at brystet skaber den oprindelige forskel, der kan gøre barnet til et etisk subjekt, men det er fra barnets perspektiv, ikke kvindens at brystet supplerer fallos som metafor. Irigaray foreslår kønslæberne som metafor for et møde, hvor man ikke smelter sammen, men mødes hud mod hud. Irigaray strejfer muligheden af huden som metafor, og det er huden som metafor Munk Rösing udvikler. I modsætning til fallos, der skaber absolut adskillelse, er huden som forskelsstiftende både afgrænsning og berøring. Og huden er ikke en kønsløs metafor, den giver betydninger til kønsorganerne: penis som hviler i forhuden og vagina som et hylster som kvinden har. Samlejet er ikke blot indtrængen – men hud, der gnider mod hud.

Gennem kastrationen erfarer vi vore grænser og mangler, men med kastration som metafor for det etiske subjekts tilblyelse privilegeres manden. Kvinden er den, der ikke er kastreret og i stedet for – som nogle har gjort – at finde særlige kvindelige former for kastration, foreslår Munk Rösing at vi bruger huden som meta-

for. Kastrationen skærer subjektet ud af kødmassen, men hudens konturer ridser et subjekt ud af kødmassen. Huden opretholder grænser, men er også her man møder den anden og kan anerkende den anden som noget andet end en selv.

Det er kort, og sikkert også utilstrækkeligt, fortalt Munk Rösings argumentation gennem de første fem kapitler. De sidste to kapitler går som sagt i dialog med Lacan og når man som jeg ikke har det store kendskab til eller veneration for Lacan forekommer det ikke så nødvendigt som det øvrige. Men kort kan det siges, at Lacan mener at forskellen skal stiftes af en tredje part, som når faderen bryder ind i morbarn enheden og gør det muligt at indtræde i den symboliske orden. Fra Lacans synspunkt kan Munk Rösings insisteren på at tælle til to forstås som imaginær eskapisme. Men, er argumentet, det ville det kun være, hvis der var tale om forskelsløse og sammensmeltede to og Munk Rösings to skaber og opretholder netop forskel og forbliver derfor ikke i den imaginære orden, ligesom huden hører til i alle tre ordener. Endelig introduceres til Badiou's kærlighedsbegreb og det vises hvordan han foreslår en kærlighed, der fastholder forskellen uden at faderautoriteten skal garantere den.

Skønt bogen således falder i to dele med hensyn til teoretisk diskussion er dens tema det samme og man kan sagtens have udbytte af blot at læse den første del, som også fylder de 121 sider, eller man kan

fordybe sig i den afsluttende dialog med Lacan om A og a og skråstreger over a'erne. Med hensyn til kompleksitet er der egentlig ikke den store forskel på bogens dele. Det er en ganske kompleks analyse Munk Rösing præsenterer, hvor fokus er meget klart, men hvor vil ligevel kommer vidt omkring for at få de mange facetter med.

Det er også en egensindig bog i den forstand at der insisteres på at forholdet mellem mand og kvinde kan lade sig gøre som et egentligt og etisk kærlighedsforhold hvor begge parter er subjekter. Man kan være enig eller uenig i Munk Rösings teoretiske udgangspunkt og stadig have glæde af at følge analysen af de aktuelle forhold. Der er dog et enkelt punkt hvor man sidder tilbage og undrer sig. Jeg tror ikke at Munk Rösing er ude i et heteronormativt ærinde, ikke desto mindre kan man ind imellem få en fornemmelse af, at den subjektskabende relation kun kan findes i heteroseksuelle forhold. Selvom Munk Rösing har påtaget sig den opgave at se på hvordan forholdet mellem kvinde og mand kan blive og dermed som udgangspunkt har afgrænset sig fra andre relationer, ville det have styrket bogen og gjort den vedkommende for en bredere kreds, hvis der havde været refleksioner over homoseksuelle kærlighedsforhold.

*Kirsten Grønbæk Hansen,
cand.psych., lektor RUC*

“JAMEN, HVAD MED MÆNDENE?”

Yvonne Svanström & Kjell Östberg (red): Ån män då? Kön och feminism i Sverige under 150 år. Atlas Akademi 2004. 277 s. incl. illustrationer, noter, bibliografier og forfatterbiografier.

Med denne udgivelse er der sket lidt af et ny-brud! Mændene er kommet med i feminismens historie! Det har de været i den virkelige verden, men deres rolle og deres forhold til samtidens feminister er ikke blevet synliggjort – ikke tilstrækkeligt i hvert fald. Med Svanströms og Östbergs antologi får vi gennem en række punktstudier en fin indføring i svensk feminismes historie, vel at mærke ud fra den ny synsvinkel, nemlig hvordan var det egentlig med mændene? Hvilken rolle har de spillet i de feministiske bevægelser og kampe i Sverige gennem de sidste 150 år? Hvornår har mænd og kvinder kunnet enes? Hvornår har de stået sammen og hvornår har de kæmpet hinanden?

Værket er blevet til som resultat af et fem-årigt forskningsarbejde inden for rammerne af det svenske forskningsprojekt: Genus, medborgarskap och offentlig politik 1848-1998. Alle ni forfattere, incl. redaktørerne, er svenske, alle historisk orienterede, men med hver deres baggrund: historie, økonomi, statsvidenskab, kvinde- og idehistorie og litteratur. Fra doktorand til professor!

Bogen introduceres kort og klart af redaktørerne. Disse har

sørget for en meget overskuelig struktur både i hele bogen og den enkelte artikel. Der stilles spørgsmål, formuleres problemer og i slutningen af hver artikel opsummeres der. Desuden afsluttes hvert bidrag med en kort redegørelse for kildematerialet. Yderst eksemplarisk! Bogen er kronologisk opbygget, selvom nogle bidrag både griber frem og tilbage i historien, og læseren bliver nogenlunde ligeligt orienteret om den tidlige feminisme, hvor hovedkravet var stemmeretten, og om den senere, hvor kravene blev større og flere, og midlerne anderledes. Det nye ved bogen er som sagt dens fokus på mænd, på kvinders relationer til mænd, på hvad mænd og kvinder har fælles og hvad de kan og ikke kan enes om. Et andet hovedaspekt er de to køns relationer til den svenske stat, der har magt til at regulere kønsforhold.

I det første bidrag tegner Ulla Manns portrætter af tre mænd fra 1800-tallet, der oftest og aktivt gennem længere tid virkede for at ændre kvinders vilkår. De opfattedes som kvindernes riddere, byggede på kristent grundlag. På denne tid arbejdede mænd og kvinder sammen uden skygge af snak om særorganisering af kvinder. Christina Florin fremhæver kvindernes brug af deres ægtemænds store netværk i stemmeretskampen. Her handler det om politisk radikale mænd, uden hvis accept sagen næsten havde været umulig. Florin gør desuden opmærksom på, hvorledes det kvindelige politiske subjekt formes i perioden.

Josefin Rönnbäck behandler stemmeretsforkæmpernes dilemma: samarbejde med mændene og samtidig krav om særorganisering. Om kvindernes loyalitetskamp: støtte til alle kvinder eller kun til partiets? Her ses det klassiske dilemma tydeligt! Kvinder må både vise, at køn er uvæsentligt, og at det samtidig betyder noget!

Med Emma Isakssons bidrag “Med, mod eller uden mænd” om den revolutionære stockholmske Gruppe 8 er vi fremme i 1970'erne og møder en klart kvindeseparatistisk strategi. De forrige kapitlers belysning af stemmeretskampen frem til 1920'erne udgør en relevant baggrund for at se udviklingen. Kvindernes egne erfaringer kommer nu i centrum og ønsket er at skabe en ny kvindeidentitet! Nu kan mænd anskues som fjender, potentielle allierede eller som feminister. Gruppe 8's mål var ikke kun at omstyrte det kapitalistiske samfund, men også at skabe en kvindernes revolution og dertil krævedes en dobbelt strategi.

Kjell Östberg undersøger kvindebevægelserne i et længdeperspektiv. Hvordan forholdt de sig til de almene folkebevægelser? Han hævder at kvindebevægelserne spillede en væsentlig rolle i demokratiseringsprocesserne. Kravet om særorganisering opstod først omkring århundredskiftet men voksede frem gennem 1900-tallet med store resultater til følge. 1960'erne betød den helt store omprøvelse af forholdet mellem kønnene.

Ulrika Thomsson behandler striden om en seks-timers ar-

bejdsdag for alle. Thomsen får klart påvist, hvorledes der argumenteres af de forskellige parter, og hvorfor det er umuligt at få den gennemført. Kerne i sagen er, at mænd ikke vil behandles som gruppe, de vil ikke gå hjemme, de vil have ret til at være på arbejde og det skal ikke anskues som en gunstbevisning. Gennem henvisninger til omsorg for landets økonomi og til solidaritet med partiet, undergraves kvinders protester mod mænds privilegier effektivt. Her står kønnet i vejen for ændringer! Kvinders kamp for indflydelse i det patriarkalske samfund bliver beskrevet i kønstermer, men mænds forsøg på at bevare magten bliver ikklædt almene politiske termer.

Leif Wegerman skriver i "Försörjd av sin hustru" om Stockholm i mellemkrigstiden, og viser hvorledes arbejdsløshedsunderstøttelseskomiteerne var med til at konstruere hustruen som ligeværdig familieforsørger. Han er kritisk over for tidligere opfattelse af statens kvindesyn som konservativt, og fremhæver her, hvorledes staten forsvarede kvinders ret til erhvervsarbejde. Tesen om at arbejde reserveres for mænd i arbejdsløshedstider modbevises.

De to sidste bidrag handler om prostitution og kvindehandel. Ligesom statens rolle er et centralt emne i de fleste artikler, er den det også her, hvor det af Yvonne Svanström påvises, hvorledes staten har ændret sin holdning til prostitution i løbet af perioden. Først med loven om den regulerede prostitution, i dag med kriminali-

seringen af kunderne. Før som nu er det kvinder, der er mest engagerede i kampen mod prostitution. Statens holdning er vaklende og det lykkes i argumentationen staten at sløre mænds rolle i denne form for kvindeundertrykkelse. Maud Eduards viser i en næsten gripende fremstilling af de sidste årtiers forhold, men nu i globalt perspektiv, hvorledes mænd/staten anvender kvindekroppen i en patriotisk, racistisk og seksualiseret krigsdiskurs og peger på kvindekroppen som slagmark i krigsførelsen. Mandighed består i sidste ende i at kunne nedbryde modstand med vold. Mandighed skabes ved at mænd forsvarede kvinder med al den mulighed for kontrol og magtudøvelse, det kan medføre.

Bogen handler mest om svensk historie. Den sætter feminismen ind i en bred svensk samfundsmæssig sammenhæng, og det gør den godt. Der er ikke plads til ret mange referencer til Norden og den øvrige verden, men til gengæld er fremstillingerne meget grundige, veldokumenterede og gennearbejdede specialstudier. Man kan ikke få alt i en lille bog.

Bogen diskuterer gamle teser og fremsætter nye. Rummer i et vist omfang et historiografisk aspekt, idet flere bidrag viser, hvorledes synet på kvinder og deres plads i samfundet skifter over tid, og der diskuteres indgående med nulevende, fremtrædende forskere som Yvonne Hirdman og Ulla Wikander.

Teorierne bag de enkelte bidrag er mere eller mindre syn-

lige, og bogen er ikke samlet om en enkelt teori. Konstruktionsteori spiller klart en rolle. Joan Scott og Carole Pateman får flere referencer, og med glæde konstaterer jeg, at væsentlige maskulinitetsforskere som Hearn, Kimmel og Connell bidrager til perspektiverne. Ligesom Hearn lægger redaktørerne vægt på at fremhæve den feministiske forskning som et væsentligt udgangspunkt for dagens mandeforskning, der fortsat vil bidrage til at udvide vores forståelse af forholdet mellem kønnene.

Der henvises til Karen Offens bog: *European feminisms 1700-1950*, Stanford 2000, som interesserede hermed også henvises til.

Aktuelle emner som prostitution, trafficking og vold mod kvinder, både i krig og fred behandles på en sober og klog måde. Flere forfattere skriver med stor sans for de mennesker, de har studeret, hvad enten vi er i 18- eller 1900-tallet. I det hele taget er det en vel-skrevet bog, der gør meget ud af at stille klare spørgsmål og forsøge at besvare dem. Bogen er meget pædagogisk og vil være meget anvendelig i undervisningssammenhæng, på universiteter og i anden videregående voksenundervisning. Der er glimrende valgte illustrationer til alle bidrag, men gengivelsen er ikke specielt god.

Efter endt læsning tænkte jeg: Er det virkelig ikke længe siden kvinder fik stemmeret! Og hvor langt er vi nået? Hvor længe skal vi være vidner til kvindehandel og vold mod kvinder? Der er visse spørgsmål

det stadig er svært at vinde gehør for at tage fat på! Glimrende og nyttig lille bog!

Nanna Damsholt, historiker, dr.phil., docent em. Københavns Universitet.

REGULERING AF KVINDELIGHED – FORTÆLLINGER FRA FORSORGSVÆSNET

Birgit Kirkebæk: Letfærdig og løsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961, SocPol 2004, 324 sider, 260 kr.

I den første halvdel af det 20. århundrede skulle unge kvinder, der overvejende kom fra de socialt dårligere stillede lag ikke 'træde meget ved siden af', før de blev diagnosticeret som moralsk åndssvage, løsagtige eller letfærdige. Denne stempeling fra det omgivende samfund kunne få alvorlige konsekvenser for kvinderne. Et udsnit af de såkaldte løsagtige kvinder blev i denne periode anbragt på anstalten Sprogø, nogle gange med samtykke fra forældrene, andre gange var der tale om tvangsanbringelse. Ofte tilbragte disse kvinder hele deres ungdom og dele af deres voksne liv på denne anstalt. Tilmed blev nogle af de indsatte kvinder steriliseret, hvilket var et krav fra myndighedernes side for at blive udskrevet fra anstalten. Tiltagene overfor disse unge kvinder var blevet affødt af en frygt for, at deres løsagtighed smittede det omgivende samfund moralsk, socialt og via kønssygdomme. Lægen Christian Keller åbnede i 1923

Kvindeanstalten Sprogø. Først i 1961 blev den lukket ud fra den overbevisning, at tiden var løbet fra denne form for behandling.

Anstalten var en særlig isoleret arbejdsanstalt. Før kvinderne blev anbragt på Sprogø, havde de ofte allerede været i kontakt med de sociale myndigheder, og beskrivelser som: "Hun var fredsommelig og villig. Ingen Arbejdsevne. Legemlig rask. Ingen Arrighedsanfald" (pp. 89), "... hun er slem til at lyve og altid fortæller hun om hendes Kærestier og Omgang med Mandspersoner" (p. 97), fulgte kvinderne gennem deres institutionsliv. Udygtig, doven og løsagtig er adjektiver, der løber som en rød tråd i forsorgsvæsnets journaler af disse kvinder.

Monografiens kapitler er inddelt i tre overordnede afsnit. Det første afsnit omhandler anstaltens tilblivelse og argumenterne for dens oprettelse. For at forstå argumenterne for, hvorfor der netop var et behov for at oprette en sådan anstalt for letfærdige og løsagtige kvinder, gør Kirkebæk rede for periodens herskende forståelser af den afvigende kvinde repræsenteret ved myndighederne samt de lovgivninger, der omfattede de moralsk defekte og/eller lettere åndssvage kvinder. I det andet afsnit beskriver Kirkebæk det hverdagslige liv på anstalten Sprogø. Hun fokuserer både på personalets rolle, de anbragte og de aktører, skibsdrengen og fyrpasserens søn, der mere perifert var i kontakt med anstalten. Det tredje afsnit er en kilde- og litteraturoversigt.

Kirkebæk har valgt at gå i dybden med 18 cases, der præsenteres løbende.

I følge Keller var anstaltens geografiske placering – en lille ø afsondret fra det øvrige samfund – ideel, idet han antog, at myndighederne lettere kunne beskytte de unge kvinder for mændenes seksuelle udnyttelse af dem og dertil havde kvinderne ingen mulighed for at stikke af. Set fra myndighedernes perspektiv var de fysiske omgivelser et ideelt rum for overvågning af kvinderne. Samtidig ønskede Keller at skabe et hverdagsligt liv for kvinderne efter samtidens idealforestilling om et landbrugshjem med arbejdet i markerne og i staldene, og med lægen og forstanderinden som moder- og faderfigurer.

På baggrund af et omfattende arkivmateriale bestående af brevkorrespondancer mellem de implicerede parter: læger, værger, forældre m.v., samt journaler, erklæringer og andre optegnelser skrevet af diverse myndighedspersoner, har Birgit Kirkebæk skrevet en læsevenlig og veldokumenteret monografi dels om, hvordan konstruktionen af den løsagtige kvinde konstitueres inden for åndssvageforsorgen, og dels om, hvordan kvindeanstalten Sprogøs historie indskrives i den danske åndssvageforsorgs historie ud fra et socialhygiejnisk perspektiv. Gennem en rekonstruktion af kvindeanstaltens historie og de nøglepersoner, heriblandt lægerne Christian Keller og H. O. Wildenskov, demonstrerer Kirkebæk, hvordan en bestemt social gruppe af befolkningen blev

udskilt som anderledes, betinget af bestemte forestillinger om køn, seksualitet og arbejdsetik. Således er fortællingen om kvindeanstalten Sprogø lige så meget en fortælling om, hvordan andetgørelsesprocesser producerer subjektpositioner som 'den åndssvage og moralske defekte kvinde' eller 'den løsagtige kvinde' i relation til 'behandleren' og 'den professionelle'. Set i et bredere samfundsmæssigt perspektiv fik førstnævnte subjektpositioner ikke kun konsekvenser for de indsatte kvinders livssituation. Oprettelsen af kvindeanstalten blev også et påbud til alle unge kvinder om, hvordan det gik "de værste", og hvad "det værste" gik ud på: uhæmmet lyst, udygtighed i arbejdet, børneavl udenfor ægteskab og liggen samfundet til byrde (s. 19). På det institutionelle niveau repræsenterer kvindeanstalten på Sprogø således en af de aktører, der var med til at regulere kvindelighed i perioden 1923-1960.

Kirkebak indleder med at skrive, at hendes anliggende mere er et socialpædagogisk end et historisk, idet sigtet med og motivationen for at skrive monografien har været at undersøge, hvorledes viden-skaben er blevet frembragt og hvordan denne er blevet omsat til praksis på det institutionelle plan. Kirkebaks bevæggrunde for at skrive monografien og de teoretiske perspektiver der anlægges, gør ikke monografien mindre historisk, snarere tværtom vinder dette.

Kirkebak henter inspiration hos Mikhail Mikhajlovitz Ba-

chtin og Michel Foucault i sin læsning af kilderne. Med blik for *talen* i lægernes journaler over de enkelte anbragte kvinder, fokuserer Kirkebak på, hvad kilderne fortæller om den fare kvinderne udgjorde snarere end om den enkelte kvindes tilstand (s. 24). Denne læsning af det skriftlige kildemateriale er netop det, som gør Kirkebaks monografi til en meget læseværdig og relevant undersøgelse. I sin rekonstruktion af kvindeanstalten Sprogø tegner Kirkebak således livsvilkårene for de anbragte kvinder, samtidig med at hun problematiserer myndighedernes overvågning af en social gruppe af kvinder. Således bevæger Kirkebak sig både på det redegørende, det analytiske niveau, det materielle-strukturelle og det diskursive niveau.

Foruden det skriftlige kildemateriale inddrager Kirkebak interviews med personer, som på den ene eller anden måde har været tilknyttet anstalten. De mundtlige beretninger anvendes dels til at rekonstruere det hverdagslige liv blandt de anbragte kvinder, og dels inddrager Kirkebak de mundtlige kilders vurdering af kvinderne og anstaltens fysiske rammer (s. 215). Til trods for at de mundtlige kilder ikke spiller en central rolle i monografien, fremstår udsagnene fra disse noget ureflekterede og får en skæv status i forhold til Kirkebaks læsning af de øvrige kilder. Spørgsmålet er, hvilken status de mundtlige kilders vurdering af kvinderne har. "At pigerne blev behandlet pænt bekræftes også af Ib Hy-

ltoft Jensens moster." (s. 216) er et eksempel på et ukommenteret udsagn. Det ville have styrket monografien, hvis Kirkebak havde ekspliciteret sin kildekritiske og metodologiske overvejelser på samme måde, som hun gør i behandlingen af de skriftlige kilder.

Letfærdig og løsagtig er den fjerde bog af Kirkebaks bøger om dansk åndssvageforsorgshistorie fra det 19. århundrede og frem til i dag. Alt i alt er monografien velskrevet og vedkommende. Udover at bidrage til, hvorledes viden udmøntes i praksis, og hvordan viden er magt i behandler-systemet, skriver monografien også en marginaliseret gruppe af kvinder ind i nyere dansk historie. En gruppe som ellers kun er blevet belyst i artikler og universitetsopgaver.¹

Marlene Spanger, cand.mag. i historie og IU, kandidat-stipendiat ved IU, RUC

NOTE

1. Roos, Naja et al: *Erotisk abnorm? – et projekt om Sprogø Kvindehjem*. Historie 2. Modul, RUC 1996. Wingender, Nete Baslev: "... En knugende længsel efter Frihed. Sprogøpiger i 1920erne og 1930erne", in: *Bur. Kan, kan ikke – Vil, vil ikke. Kvindeliv i perspektiv*. Arki. Varia, Landsarkivet København 1996: 59-91. Spanger, Marlene: "Det tilfældige og uforpligtigende møde. Overvågning og regulering af løsagtige kvinder fra 1920 til 1960", in *Den Jyske historiker*, 2002 nr. 98-99.